STROFEN IN GORMONT ET ISEMBART

DOOR

J. J. SALVERDA DE GRAVE

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 53, SERIE A, N°. 11

AMSTERDAM — 1922

STROFEN IN GORMONT ET ISEMBART

DOOR

J. J. SALVERDA DE GRAVE

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 53, SERIE A, N°. 11

AMSTERDAM — 1922

STROFEN IN „GORMONT ET ISEMBART"

DOOR J. J. SALVERDA DE GRAVE

Het gedicht over *Gormont et Isembart*, waarvan ons een kort fragment is bewaard gebleven, behoort zonder twijfel tot de belangrijkste monumenten der Oudfranse letterkunde. Vóór enige jaren heb ik in deze kring terloops over de litteraire waarde ervan gesproken [1]; tans zou ik gaarne enkele woorden willen zeggen over de uiterlike vorm van het gedicht, en over de mogelikheid om daardoor de datum ervan bij benadering te bepalen, met name in betrekking tot het *Chanson de Roland*.

I.

Gormont et Isembart is geschreven in verzen van acht lettergrepen, die verenigd zijn tot koepletten van ongelijke lengte *(laisses)*; de band die de verzen van een koeplet bijeenhoudt is de „assonance", de gelijkluidendheid van de laatste beklemtoonde klinker. Deze vorm verschilt van de bouw van het andere zo juist vermelde gedicht hierin, dat in dit laatste de verzen tien lettergrepen tellen in plaats van acht, maar vooral door een andere eigenaardigheid, die tot nu toe aan de aandacht der geleerden is ontsnapt, en waarop ik U opmerkzaam wil maken. Zij bestaat in een versgroepering, die niet dan bij nadere beschouwing is te ontdekken in de structuur der laisses welke het fragment, zó als wij het vóór

[1]) *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. v. Wet.*, afd. Letterkunde, 5e Reeks, Deel I, blz. 481.

ons hebben, vertoont, hetzij dan dat dit berust op een oudere versie, waarin de bedoelde combinatie duideliker was, hetzij dat de dichter zelf een oudere vorm van versbouw heeft ontwikkeld tot iets nieuws.

Reeds bij een eerste lezing van *Gormont et Isembart*[1]), wordt men getroffen door een biezonderheid die aan de andere „chansons de geste" vreemd is, n.l. dat enkele laisses (I, II, III, IV, VI, VII) gevolgd worden door, telkens (op één enkele variant na, in II en VII) gelijkluidende, strofen van vier verzen, die twee aan twee rijmen, en die dus buiten het versverband schijnen te staan, hoewel hun inhoud zich nauw aansluit aan die der laisses waarbij zij behoren:

Quant il ot mort le bon vassal[2])
ariere enchaça le cheval[3]);
puis mist avant son estandart;
nem[4]) *la li baille un tuenard.*

Na laisse XXI staat, eveneens onafhankelik ervan, een

---

[1]) Ik bedien mij van de uitnemende uitgaven van R. Heiligbrodt (*Roman. Studien*, III (1878), p. 501—596) en van A. Bayot (*Classiques français du moyen âge*, 2e ed., 1921). In zijn verlangen om, in elk vers, de cesuur te regulariseren, heeft de laatste uitgever misschien wel wat veel in de tekst veranderd. Zo vraagt men wat de kopist kan hebben bewogen, in vs. 475, de analogiese vorm *tele*, die, volgens de uitgever, in het origineel zal hebben gestaan, te vervangen door de oudere vorm *tel*; het omgekeerde zou veel waarschijnliker zijn geweest.

[2]) Var. *les bons vassaus.*

[3]) Var. *les chevaus.*

[4]) Var. *nen.* De betekenis van dit woord is onzeker. Bayot e.a. zien er een foute schrijfwijze van *uem* („on") in, waartegen pleit dat, in vers 533, het fragment dit woord als *hom* spelt. Volgens anderen is het een eigennaam. Misschien is het te verbinden met *la* („daar") dat er op volgt en dat, zo niet misplaatst, zeker overbodig is. *Namle* als variant van *Naime* komt ook in andere „chansons de geste" voor; *la* zou dan zijn toe te schrijven aan een kopist die wèl *Naime*, maar niet *Namle* kende. In de strofe van II ontbreekt *la*.

strofe van vier verzen, waarvan de beide eerste rijmen, de laatste assoneren:

Si cum li cers se fuit la lande,
si s'enfuirent ces d'Irlande;
sis enchacerent ces de France,
reis Lowis e ses cumpainnes.

En eindelik wordt laisse XII besloten door een koeplet van twee verzen die met elkaar, doch niet met de verzen van de laisse zelf, rijmen:

Ceo dist la geste, e il est veir,
puis n'ot en France nul dreit eir.

Deze laatste verzen worden door de meesten als geïnterpoleerd beschouwd, maar het feit dat zij buiten het versverband staan, mag niet als argument worden gebruikt, daar dit immers ook met de genoemde vierregelige koepletten het geval is [1]. En zo mogen wij dus vaststellen dat de dichter van onze „chanson de geste", behalve de laisses, ook strofen als versmiddel bezigde.

Nu meen ik dat deze refreinstrofen in het gedicht niet zo geïsoleerd zijn als het wel lijkt, en als middel om in de versbouw van *Gormont et Isembart* een juist inzicht te krijgen, lijken mij biezonder geschikt de herhalingen, die wèl in alle „chansons de geste" talrijk zijn, maar nooit zó als hier, waar zij tot een soort procédé zijn geworden. Nergens ziet men dat duideliker dan in drie laisses die in nauw verband tot elkander staan: het zijn XIII, XIV, XV, welke, met XVII en XVIII, de enige „laisses similaires" in dit fragment zijn. Indien XIII en XVI elkander onmiddellik opvolgden, zou het verhaal volledig zijn: de heidenen vluchten, Isembart hoort hen, komt op de plaats waar het lijk van Gormont ligt en heeft een voorgevoel van het lot dat hem wacht (XIII); daar vinden

[1] Een ander motief zou het gebruik van *il* zijn, doch men zie daaromtrent de verwijzingen van Bayot, p. 58.

hem de heidenen; zij smeken hem hen te helpen en hij belooft het hun (XVI). In XIV en XV nu wordt het verhaal weder opgenomen dat in XIII begint, en tans wordt het uitvoeriger: de heidenen vluchten, Isembart tracht tevergeefs hen tegen te houden en begeeft zich weder in het gevecht (XIV); hij vindt het lijk van Gormont, uit weeklachten over zijn gevallen aanvoerder, houdt de vlucht der heidenen tegen en het gevecht met de Fransen begint opnieuw (XV). Nu is tweeërlei in deze uitbreiding van de vertelling merkwaardig. Vooreerst dat de tirade die begint met vs. 489 in laisse XV, los is van de voorafgaande: zonder overgang wordt de klacht van Isembart over Gormont's dood gevolgd door zijn aanspraak tot de vluchtende scharen. Van een vlucht is gerept in laisse XIV, doch daar is die episode teneinde gebracht door de mededeling dat Isembart haar niet heeft kunnen tegenhouden; de Sarracenen blijven vlieden. De vlucht beschreven in laisse XV is dus een nieuwe faze in het verhaal — ook al is zij een vervolg van de eerstbeschrevene — en zou hebben moeten worden aangekondigd. Tevergeefs zoekt men deze noodzakelike inleiding van Isembart's aansporing tot hen die de wijk nemen naar de haven. En juist is die aansporing vervat in een verzencombinatie die de herhaling is van de verzen 438—447 (zie hierna II, *k*. 1). Bedrieg ik mij niet, dan ligt hier een der voegen van het gedicht en kunnen wij hier des dichters werkwijze nader leren kennen; hij heeft eenvoudig een strofe die hij reeds had gebruikt, doch tans opnieuw kon benutten, geplaatst in een nieuwe omgeving. Maar, terwijl hij meestal bij zulk een inlassing de naden stopt, heeft hij dat hier nagelaten.

Ik begin met de herhaalde verzen bijeen te plaatsen. Bayot, in zijn aantekeningen tot de tekst, vermeldt bijna uitsluitend de overeenstemming tussen alleenstaande verzen; hieronder zal men de corresponderende regels gegroepeerd vinden naar het aantal dat in de herhaling is begrepen.

I. Herhaling van één vers of versdeel.

1. *le hauberc desmaele e dement* (vs. 21)
   le hauberc desmaele e rumpi (vs. 169)
   (Vgl. II, *g*. 1).
2. *qui cunsuit nel laist en sele* (vs. 45)
   ki il consuit ne s'en ala (vs. 580)
   qu'il cunsuit tut est vencu (vs. 616)
3. *o vit Gormond, celui d'Oriente* (vs. 69)
   e dist Gormond, cist d'Oriante (vs. 78)
4. *mes ne pot mie en la car prendre* (vs. 73)
   mais n'en pot mie en char aveir (vs. 95)
   kui n'i pot mie sun char aveir (vs. 110)
   k'il ne l'ad mie en char tochié (vs. 387)
   mes n'en ateinst mie en char (vs. 568)
   (Vgl. II, *a*. 6).
5. *e vait ferir Gormond le reis* (vs. 92)
   e vait le rei Gormond ferir (vs. 167)
6. *fier fut l'estur e esbaudi* (vs. 164 et 583)
7. *ne mes sul Deu, qui ne menti* (vs. 177)
   si m'ait Deus, qui ne menti (vs. 208)
8. *qui fut par force en cruiz mis* (vs. 189)
   qui enz en la seinte cruiz fut mis (vs. 642)
9. *forment en fut al cor mari* (vs. 199)
   de ceo sui mut el quor marri (vs. 207)
10. *qui l'autrir fut a voz herberges* (vs. 242)
    qui l'autrir fus as pavilluns (vs. 258)
11. *unkes n'en mustes la maissele* (vs. 246)
    que n'en mui unkes le gernun (vs. 260)
12. *ber saint Denise, or m'an aidiez* (vs. 374)
    ber seint Richier, or m'en adiez (vs, 378)
13. *le margari les cris en ot* (vs. 422)
    le margari en ot les crisz (vs. 436)
14. *Lowis ad sa gent jostee* (vs. 499)
    Lowis ses gens a jostez (vs. 520)

15. *turnez ariere les estrees* (vs. 492)
ariere tornent les estrees (vs. 498)

II. Herhaling van versgroepen.

a. 2—2

1. *Vos estes en dol tut finé*
n'averez garrant pur vostre De (vs. 3-4, 132-33) [1])
vos estes del tut fini
n'avez garant pur iceli... (vs. 187—188)
2. *li estur fut fier e pesant*
e la bataille fut mut grant (vs. 9—10)
li estur fut mut fier mortel
e la bataille communel (vs. 112-113 et vs. 599-600)
li estur fut mut fier maneis (vs. 87) [2])
la bataille fut esbaldie
e del ferir amanesie (vs. 138—139)
fier fut l'estur e esbandi (vs. 164) [2])
3. *desus Qaiou a la chapele*
fut la bataille fort e pesme (vs. 41—42)
desus Qaiou en la champaine
fut la bataille fort e grant (vs. 65—66)
4. *eis lur puinnant Tierri de Termes*
sur un cheval bai de Chastele (vs. 47—48)
eis lur le conte de Peitiers
sur un destrier sor bauzan (vs. 114—115)
eis vus puinant li quens de Flandres
tut eslescé par mi la lande (vs. 67—68)
(Vgl. II *a.* 7, *b.* 1, *c.* 1, *l.* 1).

---

[1]) Daar de eerste laisse van het fragment onvolledig is, bestaat de mogelikheid dat deze beide passages nog over meer verzen samenstemden; omdat zij ook het voorafgaande vers gemeen hebben, is dit zelfs waarschijnlik, al kan men niet bepalen uit hoeveel verzen de gemeenschappelike strofe heeft bestaan.

[2]) Zie hieromtrent p. 14.

5. *puis li ad dit une novele*
qui as Franceis ne fut pas bele (vs. 57—58)
Huelin dist une novele
qui a Gormond ne fut pas bele (vs. 239–240)
6. *Deu l'ad guari a cele feiz*
kui n'i pot mie sun char aveir (vs. 109—110)
Deu le guarri par sa pitié
k'il ne l'ad mie en char tochié (vs. 386—387)
7. *eis vus Ernaut qui tint Pontif*
e les aloez Saint Valerin (vs. 165—166)
par mi Vimeu e par Pontif
vers les aloés Saint Valeri (vs. 434–435)
8. *la l'eust mort icist a certes*
quant li tolirent gent averse (vs. 237—238)
ja'n eust mort le rei Gormond
quant uns Ireis saut entredous (vs 281—282)

(Vgl. *h.* 1).

9. *seissist le as resnes d'or mer*
entre les dous arçuns se set (vs. 316—317)
par les resnes prist le destrier
entre les dous arçons s'asiet (vs. 336—337)
10. *Seinte Marie, genitrix,*
mere Deu, dame, Isembart dist (vs. 634–635 en 651–652)

b. 2—3

1. *eis vus Ernaut qui tint Pontif*
e les aloez Saint Valerin (vs. 165—166)
eis lur li quens de Normendie
celui qui de Ruem fut sire
e de Fescamp fist l'abbeie (vs. 140–142)

c. 2—4

1. *eis lur puinnant Tierri de* [*Termes*	*eis lur Eodon de Campaneis* *celui qui tint Chartres e Bleis* *Chastel Andon en Gatineis*

sur un cheval bai de	*e sist sur un destrier moreis*
[Chastele	
(vs. 47—48)	(vs. 88—91)

d. 4 – 4

1. *ces crestiens sunt nun-*	*içoste fole gent de France*
[savant	
	mut par unt il fole esperance
qui de juster me vont	*quant il vers mei descent*
[hastant	*[lance*
ne voil que ja un sul s'en vant	*ne voil que un sul s'en vante*
tuz serrunt mort u recreant	
(vs. 33—36)	(vs. 79—82)

(Vgl. *f* 1)

2. *Gormond li lance un dart*	*Gormond li lança une tambre*
[trenchant	
par mi le cors li vait bruiant	*par mi le cors li vait bruiante,*
tries li cunsent un Aleman	*de l'autre part fiert en la lande*
que ambes dous les abat	*li cors chet jus si s'en vait*
[mort el camp	*[l'alme*
(vs. 25—28)	(vs. 74—77)

(Vgl. *f* 2)

3. *criant l'enseinne al rei*	*criant l'enseine al rei baron*
[baron	
la Lowis le fiz Charlun	*la Lowis le fiz Charlun*
lié serrunt cil k'aweron	*liez en sunt cil qui de suens*
	[sunt
dolent serrunt paien felun	*dolenz en sunt paien felons*
(vs 275—278)	(vs. 288—291)

e. 4—3

1. *li meudre rei e le plus franc*	*le meudre rei e le plus ber*
qui unques fust el munde	*qui unques fust de paiens ne*
[vivant	
se il creust Deu le poant	

	s'est escrié haut en oant	*a haute voiz s'est escrié* .
	(vs. 29—32)	(vs. 129—131)
2.	*Si m'ait Deus qui ne menti*	*Si m'ai Dous la grant [paterne*
	jeo nel lerroie pur murir	*jeo nel lerrai par home [terrestre*
	que jeo ne l'auge ja ferir	*que ne l'auge ja requerre*
	que ke m'en deie avenir	
	(ys. 208—211)	(vs. 221—223)
3.	*il traist d'or enheudi*	*e Gormond tret le brant letré*
	sil fiert a munt al helme [enclin	. . . . [1]
	gesqu'al brahel le purfendi	*gesqu'al brael l'at tut copé*
	que de cel cop mort l'abati	
	(vs. 182—185)	(vs. 126—128)
4.	*ceo fut damages e pechiez*	*ceo fut damages e pechié*
	car mut ert bon chevalier	*car mut par ert bon chevalier*
	e en bataille fesant ben	*e en bataille fesant bien*
	a crestiens veir cunseillier	
	(vs. 414—417)	(vs. 324—326)

f. 4—5

1.	*ces crestiens sunt nun- [savant*	*iceste gent fole esbaie*
		mult par i firent grant folie
	qui de juster me vont [hastant	*quant il vers mei bataille [pristrent*
	ne voil que ja un sul s'en [vant	*ne voil que ja un sul s'en rie*
	tuz serrunt mort u recreant	*tut serrunt mort de mal [martire*
	(vs. 33—36)	(vs. 155—159)

[1]) Dit vers ontbreekt in het handschrift, tengevolge van het te ver afsnijden van de rand.

2. *Gormond li lance un dart* *[trenchant*	*Gormond li lance une guivre*
par mi le cors li vait *[bruiant*	*par mi le cors li est saillie*
tries li cunsent un Aleman	*de l'autre part s'en est eissie*
	fiert un danzel de Lumbardie
que ambes dòus les abat *[mort el camp*	*k'andous les ad geté de vie*
(vs. 25—28)	(vs. 149—153)

3. *allas dist il veir dist le sort*	*e jal me dist un Sarrazin*
	altre la mer qui en sorti
si jeo veneie en icest ost	*si jeo veneie en cest pais*
que jeo i serreie u pris *[u mort*	*que jeo serraie u mort u pris*
or sai jeo bien que veir *[dist trop*	*or sai jeo bien que il veir dist*
(vs. 426—429)	(vs. 636—640)

4. *car Isembart i est remis*	*Lowis ses gens a jostez*
ad quarrante mil d'armez	*tant que dis millers sunt* *[d'armez*
par mi Franceis s'en sunt *[passez*	*par mi paiens s'en sunt passez*
mut en unt mor e affolez	*plus en unt mort e affolez*
	que ne vus sai dire ne conter
(vs. 516—519)	(vs. 520—524)

g. 3—3

1. *l'escu li ad fret e malmis*	*l'escu li ad freit e malmis*
le hauberc desmaele e *[rumpi*	*le hauberc desmaela e* *[malmist*
par mi le flanc l'espié li *[mist*	*par mi le cors l'espié li mist*
(vs. 168—170)	(vs. 456—458)

h. 6—5

1. *il trest le brant de coleneis*	*e Huon ad l'espee treite*
sur sun helme l'en dona [treis	*si l'ad feru a munt al helme*
tut l'enclinot encontre sei	*tut l'enclinot encuntre terre*
ja l'eust mort icist pur veir	*la l'eust mort içist a certes*
quant a lui lança un Ireis	*quant il tolirent gent averse*
suz li ocist sun bon moreis	
(vs. 96—101)	(vs. 234—238)

(Vgl. *i.* 1)

i. 6—6

1. *gesques al rei Gormond [n'areste*	*gesques al rei Gormond [n'areste*
sil fiert sur la targe novele	*sil fert sur la targe novele*
qu'il la li freint e eschantele	*qu'il la li freint e eschantele*
sa hanste brise par asteles	*sa hanste brise par asteles*
e Gormond ad l'espee traite	*e Huon ad l'espee treite*
si l'ad feru sur le heaume	*si l'ad feru a munt el helme*
(vs. 49—54)	(vs. 230—235)

k. 9—12

1. *U fuiez vus gent esguaree*	*U fuez vus paiens chaitifz*
senz seinur en autre [cuntree	*n'avez recet en cest pais*
	parent ne uncle ne cusin
	u vus puissiez revertir
turnez ariere les estrees	*tornez ariere les chimins*
si vengerom nostre emperere	*se vengerom le Arabi*
	nostre emperrere de Leutiz
. . . .[1])	*qui nos dona les granz pais*
l'or e l'argent e les soudees	*le ver le gris e le ermin*
e les pelices engulees	*e les chastiaus e les fortiz*
e eus si funt sanz redutee	*mais ne l'entendent Sarrazins*
ariere tornent les estrees	*fuiant s'en turnent les chemins*
(vs. 490—498)	(vs. 438—449)

---

[1]) Zie de noot op p. 9.

2. *Lowis ad trové Gormunt*	*E Lowis est el pui munté*
	e ad le rei Gormond trové
a l'estendart en sun le	*a l'estendart la u il iert*
[*mont*	*u il ainceis l'ot mort rué*
regreta le com gentil hom	*mut franchement l'ad regreté*
	ahi dist il rei amiré
tant mar fustes rei baron	*tant mar fustes gentil ber*
se creissiez al Creator	*si creissiez en Damne Deu*
meudre vassal ne fust de vus	*meudre hom ne pust hom trover*
de ceo fist Lowis que pruz	*de ço fist Lowis que ber*
porter l'en fist as paveilluns	*qu'al paveillun le fist porter*
covert suz un escu runt	. . . .[1]
(vs. 537—545)	(vs. 525—536)

l. 12—14

1. *eis lur le conte de Peitiers*	*es lor puinnant Gautier de*
	[*Mans*
sur un destrier sor bauzan	*fiz Erneis un duc franceis*
e vit Gormond el pui ester	*e vit Gormond el pui estant*
si lors ne vait a lui juster	*s'il lores ne joste a lui a en camp*
dunc se tendra pur afolé	*dunc se tendra pur recreant*
point le cheval par les costez	*des espuruns point l'auferant*
qu'il en fist le sanc voler	*qu'il en fist raer le sanc*
a Gormond est alé juster	*al rei Gormond en vint*
	[*brochant*
sil fiert sur sun escu bendé	*sil fiert sur sun escu devant*
k'il la li ad freit e quassé	*qu'il li peceie maintenant*
le hauberc rumpu e desafré	*le hauberc desmaele e desment*
	passé li ad joste le flanc
	mes nen abat nient de sanc
mes nen a pas sun cors	*ne de sun cors ne li fist dan*
[*dampné*	
(vs. 114—125)	(vs. 11—24)

[1]) Zie de noot op p. 9.

De eerste categorie omvat de, geheel of gedeeltelik, gelijke enkele verzen; zij zou kunnen worden uitgebreid met die welke, in de onder II geciteerde groepen, met elkander overeenstemmen. Behalve No. 6, dat een letterlike herhaling is, kunnen de verschillende verzen worden ingedeeld in een dezer gevallen: *1.* zij wijken van elkander af door de plaatsing der woorden (No. 5, 13, 14, 15); *2.* alleen de assonance is gewijzigd (No. 1, 2, 4, 10, 11); *3.* de verandering is nodig gemaakt door het verschillend zinsverband waarin de verzen voorkomen (No. 3, 7, 9, 12); *4.* de afwijking heeft geen bepaalde bedoeling (No. 8). De beide eerste groepen vallen onder, wat Warren noemt, het „transposed parallelism" [1]; men kan ze echter niet als stijlmiddelen beschouwen, daar zij òf niet als dubbele uitdrukking voor dezelfde gebeurtenis worden gebezigd òf zó ver van elkander verwijderd zijn, dat direct stijlverband is uitgesloten. Veeleer moet men ze aan een, in de volkspoëzie zeer gewone, hang tot vaste formules toeschrijven, die pasklaar worden gemaakt voor verschillend gebruik. En ik geloof dat uit alle vier groepen blijkt dat *Gormont et Isembart* nog niet ver stond van die populaire dichtkunst waaraan de vervaardigers der „chansons de geste" de vorm hunner werken ontleenden.

In de tweede, voor ons doel belangrijker, categorie zijn bijeengezet de herhalingen van meerdere elkander opvolgende verzen [2]. Zij begint met tien disticha; onder No. 10 staan twee letterlik herhaalde regels; de overige zijn min of meer gewijzigd in verband met de verschillende gebeurtenis

[1]) F. M. Warren, *Some features of style in early French narrative poetry* (1150—70) (in *Modern Philology*, III (1905—1906)).

[2]) Ik zeide reeds dat men bij Bayot meestal slechts tussen de verzen afzonderlik verband vindt gelegd; zie bijv. de aantekening op vs. 291 (vgl. boven II, d. 3), waar dit vers wordt gescheiden van 288 en 289, hoewel 290 een variant is van 277, zodat deze gehele tirade te stellen is naast de verzen 275—278; een ander voorbeeld levert de aantekening op de verzen 456 en 457.

die zij vermelden. No. 2 omvat vier parallellen, indien ik altans niet te ver ben gegaan door te veronderstellen dat, na vers 87 en vers 164, een regel in het fragment is uitgevallen; mijn hypothese berust op de blijkbaar gewilde gelijkheid van het begin der eerste laisses van het gedicht. In No. 4 vindt men drie varianten, en uit de andere groepen kan dit getal nog worden uitgebreid, zoals ik ter plaatse heb aangegeven. De onder 2 en 3 genoemde disticha zijn aan het begin ener laisse geplaatst, en zijn voorbeelden van een, in de „chansons de geste", zeer verbreid middel om laisses met elkander te verbinden [1]), maar de andere moeten beschouwd worden als herhalingen, zoals die in de volkspoëzie gewoon waren, niet anders dus dan het geval is met de in de eerste categorie besproken verzen. Men lette op het grote aantal der disticha, dat interessant wordt als men denkt aan Appel's onderstelling, dat de melodie twee verzen kan omvatten [2]). Immers, men kan tussen deze beide feiten een band leggen, aldus dat, door de muziek, de twee op elkaar volgende regels voor de dichter een geheel vormden, zodat het eerste vers hem vanzelf het tweede vóór de geest bracht. Wij mogen dus waarschijnlik achten dat in het lied van Isembart eenvoudige strofen voorkomen, en dat, naast enkele verzen, ook groepen van twee een eenheid vormden, waarmede de vervaardiger ervan werkte.

In verband met dit feit, treft ons dat, in de hierboven staande lijst, ook combinaties van vier achtereenvolgende verzen zeer vaak worden herhaald; bij de drie onder *d*

---

[1]) W. Mulertt, *Laissenverbindung und Laissenwiederholung* (Halle, 1918), p. 27.

[2]) C. Appel, *Zur Metrik der Sancta Fides*, in *Mélanges Chabaneau* (Erlangen, 1907), p. 197. D'Ovidio (*Studii sulla più antica versificazione francese*, in *Memorie della R. Accad. dei Lincei*, 1920, p. 169) ziet hierin een bevestiging van het feit, dat het vers van acht lettergrepen eigenlik een half vers is, nl. de helft van een jambiese akatalektiese tetrameter.

genoemde toch mogen wij verscheidene uit andere afdelingen voegen, waarin verbindingen van 4 tegenover zodanige van 3 of 5 verzen staan.

Als men de groepen *e* en *f* onderzoekt ten opzichte der vraag welke van de verbindingen, die van 4 of die van 3 en 5 verzen het model moet zijn geweest, dan zou men, dunkt mij, hiervan kunnen uitgaan dat het natuurliker is dat de later voorkomende nagevolgd zijn van de vroegere, dan het omgekeerde; al is het niet uitgesloten dat een dichter achteraf een reeds vroeger vervaardigde passage wijzigt, omdat hij er later een variant op heeft gevonden die hem beter bevalt, toch zal dit de uitzondering zijn. In de meeste gevallen is de voorafgaande groep de kortste, de kernachtigste, en maakt daardoor de indruk van oorspronkelikheid, hoewel het ook zeer goed denkbaar is dat de wijziging van een woord in het model één of meer verzen overbodig maakt, zodat dan de oorspronkelike passage langer is dan de nagevolgde, en ook hiervan zullen deze bladzijden enkele voorbeelden geven.

De onder *d.*1 vermelde groep moet worden gelegd naast *f.*1. In het eerste geval hebben wij, als wij de verzen *a b c d* noemen, in vs. 33—36 de volgorde *a b c d*, in vs. 79—82 daarentegen *a a b c*, d. w. z. aan het eerste vers van de groep vs. 33—36, beantwoorden in de tweede twee verzen, en (om een vierregelige strofe te behouden?) is *d* weggelaten. Wat zien wij echter in vs. 155—159? Hier is de volgorde *aabcd*, dat is, hier heeft de dichter, evenals in vs. 79—80, twee verzen inplaats van het éne in vs. 33, maar bovendien heeft hij het laatste vers behouden. Toen hij deze verzen schreef, moet hij dus èn vs. 33—36 èn vs. 79—82 hebben gekend. Ongeveer dezelfde verhouding constateren wij tussen *d.* 2 en *f.* 2; ook hier moet, blijkens het identieke begin van het derde vers, in de groepen vs. 74—77 en vs. 149—153, degeen die deze laatste schreef, de beide eerste hebben gebruikt. Wat *f.* 3 betreft, zo zou men, als bewijs dat vs. 636—640

nagevolgd zijn naar vs. 426—429, en niet omgekeerd, kunnen aanvoeren dat het 2e vers, nl. 637, niet alleen overbodig, doch ook zonderling is wat de betekenis betreft, en in *f*. 4 lijkt het waarschijnliker dat vs. 523 en 524 een uitbreiding van 519 zijn, dan dat dit laatste een samenvatting van 523—524 is. De groep *e* bevat drie passages waarvan, volgens bovenstaande methode, in No. 1 en 2 de groepen van 4 verzen als de oorspronkelike moeten worden beschouwd; weliswaar is, in No. 1, de uitdrukking in vs. 222 synthetieser dan in 30 en 31, doch daartegenover staat dat de verzen 29—31 een, in de „chansons de geste" vaker voorkomende gedachte bevatten (vgl. bijv. *Rol.*, vs. 899), terwijl het denkbeeld, weergegeven in vs. 129 en 130, eerder strijdig is met de algemene opvatting; hoe zou een heidenkoning ooit „goed" kunnen zijn, en hoe zou dus een vergelijking in „goedheid" tussen verschillende Sarrazenenvorsten mogelik wezen? Daarentegen zal in No. 3 het drieregelige koeplet als het oorspronkelike moeten gelden.

Zo zouden wij dan, naast tien tweeregelige, negen verbindingen van vier — als men de refreinachtige vroeger genoemde strofen niet hierbij opneemt — als zeker van de dichter stammend mogen beschouwen.

Men zou geneigd kunnen zijn de combinaties van vier verzen als verenigingen van twee disticha op te vatten, doch de zin laat zulk een splitsing niet altijd toe ; zo vormen het tweede en derde vers van *e*. 1 en 2, *f*. 3 een onscheidbaar syntakties geheel.

Ik zou nu deze beide groepen willen losmaken van die welke onder *b*, *c*, *g*—*l* zijn vermeld, en wel hierom, dat deze laatste slechts een enkele maal voorkomen, terwijl de herhaling van combinaties van 2 en van 4 achtereenvolgende verzen zo veelvuldig is; men bedenke dat wij ze konden verzamelen uit een fragment van 660 verzen en berekene hoe groot hun aantal wel zou zijn, als wij *Gormont et Isembart* in zijn geheel bezaten. Juist dit grote aantal wijst hierop dat

de groepen van 2 en 4 verzen iets inherents zijn aan de bouw van het gedicht, terwijl die van 3, 6, 9 en 12 regels niet als een essentieel bestanddeel daarvan kunnen worden beschouwd. En in deze overtuiging worden wij versterkt door verschillende andere overwegingen, betreffende het zinsverband, de rijmen, de rol die onze groepen in het gehele fragment, niet alleen in de herhalingen, spelen. Vóór de vergelijking met andere gedichten, willen wij deze punten achtereenvolgens bespreken.

Wat de zin betreft, vormen zij een afgesloten geheel, en reeds daardoor tonen zij hun stevigheid. Als men bijvoorbeeld de verzen van *d.* 1, *f.* 1, *e.* 3, leest, dan krijgt men duidelik de indruk van koepletten, niet minder dan dit het geval is met de refreinstrofen; men gevoelt als het ware dat voor de dichter deze verzen één geheel hebben gevormd.

Die nauwere band blijkt, meen ik, ook uit hetgeen een onderzoek van de rijmverbinding der groepen van 4 verzen ons leert. Terwijl in de vierregelige refreinkoepletten de verzen twee aan twee rijmen of assoneren (zie p. 3), schijnt het alsof de vierregelige versverbindingen die wij hierboven leerden onderscheiden door éénzelfde assonance verenigd zijn. Zien wij echter nauwer toe, dan blijkt het dat:

1°. in *d* de combinaties van de e e r s t e rij rijmen in 1 en in 3, terwijl in 2 de beide eerste rijmen, de beide laatste assoneren, in *d* de combinaties van de t w e e d e rij, in 1 rijmen (men kan *vante* als onnauwkeurig rijm opvatten), terwijl in 2 en 3 de verzen eenvoudig assoneren.

2°. in *f.*4 de verbindingen van beide rijen rijmen, behalve juist het vers van de tweede rij, dat wij als secundair meenden te kunnen kenmerken.

Wij zien dus dat, in onze vierregelige groepen, een streven naar rijm aan het licht komt, vooral in die welke wij als de oorspronkelike beschouwden. Die neiging versterkt ons in de mening dat de vele herhaling van vier op elkander volgende verzen niet aan het toeval kan worden toegeschreven.

doch wijst op strofenvorming: waarschijnlik zullen die verzen door een vaste muziekale band zijn verenigd. Eénmaal constateerden wij dat de verzen van de groep paarsgewijze rijmen en assoneren. Zoals wij hierboven (vs. 3) hebben vermeld, vertonen ook de refreinstrofen deze „platte" rijmen, en zij naderen daardoor tot *S. Léger* en *Passion*, beide uit de XIe eeuw, die bestaan uit koepletten van vier regels die twee aan twee assoneren. Wij constateren hier dus een niet onbelangrijke overeenkomst met deze oude gedichten, en ter beoordeling van de vraag hoe deze sporen van strofenvorm in het, in onregelmatige laisses geschreven, „chanson de geste" kunnen worden verklaard, is het zaak daarmede rekening te houden. Doch hierover komen we zo straks te spreken. Eerst vraagt onze aandacht het derde, daareven aangekondigde, onderzoek of, behalve in de herhalingen, het gedicht ook elders een voorliefde voor verbindingen van 2 en 4 verzen vertoont, en daartoe zal in de verschillende laisses een indeling der verzen moeten worden gemaakt naar het zinsverband. Het behoeft geen betoog dat zulk een ontleding zonder enige willekeur niet mogelik is; maar al is de indeling dan ook in alle biezonderheden niet juist zo geweest als zij hier wordt verondersteld, toch zal zij een algemeen beeld kunnen geven dat met de werkelikheid niet in strijd is.

In de groepering der verzen van de verschillende laisses heb ik enkele verzen geschrapt en daarentegen ook een paar lacunes verondersteld. Het sterk uitkomende parallelisme dat de eerste zeven, en, voor het eerste deel, ook de achtste laisse, vertonen, heeft mij reeds hierboven (p. 14) de veronderstelling doen wagen dat, na vs. 87 en 164, een regel is uitgevallen. Dezelfde overeenkomst in bouw zou eveneens kunnen rechtvaardigen dat men de verzen 89 en 90 en 142, die er trouwens uitzien als latere inlassingen en in elk geval zeer goed gemist kunnen worden, als niet-oorspronkelik beschouwde. Voor de verzen 12 en 115 geldt hetzelfde; deze zullen misschien eveneens van later datum zijn.

Appel[1]) opperde reeds de mogelikheid dat vs. 615, dat inderdaad geen zin heeft, oorspronkelik niet in de tekst behoorde. Ik heb de strofen waarin ik deze kleine veranderingen aanbracht met een vraagteken gemerkt. Om de bouw der laisses gemakkeliker te kunnen vergelijken, heb ik ze in een door mij bepaalde orde geplaatst:

XIII,	2—4—4
XXI,	2—4—4
XXII,	2(?)—4—4—4
XV,	2—4—4—4—2—4—5—1—2—5—2—3—4
VII,	2—4(?)—4[2])—5—1—5
III,	2—4—2—4—4—4—2—2
XIV,	2—4—2—4—6—2—3—3—3—2—3
II,	2—4(?)—2—3—4—4—4—4
VI,	2—4(?)—2—5—3—3—2
XVIII,	2—4—3—4—2—4
XVII,	2—4—5—4—1—4—3
V,	2(?)—2(?)—4—3—3—4—2—4
IV,	2—2—5—4—1—4
XX,	2—3—3—1—4—3
VIII,	2(?)—3—3—3—6—2—4—5—5—2—4—1—5—4—1—4
X,	2—7—2—4—3—6—4—3—6—4—3
XII,	4—2—4[2])—4—4—4—2—4—2—4—3—4—3—4—3—3—4
IX,	4—3—4—2—4—3—2—2—6—4—4
XVI,	3—2—3
XIX,	3—3—2—5—4—6—4

[1]) *L. l.*, p. 203, n. 1. Ten onrechte veronderstelt hij (p. 200) dat het, in het hs. afgesneden, vers 536 bij laisse XVIII zou kunnen behoren; de overeenkomst van vs. 534—535 en 543—544 maakt waarschijnlik dat, evenals 545 bij 544 behoort, ook 536 zich aansluit bij 535. Op dezelfde bladzijde moet, als aantal verzen van laisse XIX, vermeld worden 27 in plaats van 26.

[2]) Ik heb hier de punctuatie veranderd.

XI, 3—3—3—5—5—2—4—3—3—3—4—4—5—4—4—2—4
XXIII, 6—2—5—6—4—4—4—3

De door mij voorgestelde schikkingen zijn niet zeker genoeg om, met enige kans van juistheid, het percentage van het voorkomen der verschillende versgroepen vast te stellen; het is trouwens voldoende een enkele blik op het tableau te slaan, om te constateren dat de combinaties van 2 en die van 4 verzen een grote meerderheid vormen tegenover de overige, hetgeen klopt met de resultaten verkregen met de herhaalde strofen [1]). Bovendien treft het grote aantal (nl. 16) laisses die met een groep van twee verzen beginnen, welke in 11 laisses [2]) door vierregelige worden gevolgd; 13 laisses eindigen met verbindingen van vier verzen.

Tans rest ons het vierde middel aan te wenden, om te beproeven vast te stellen dat de groepering van 4 verzen een gewilde en bedoelde eigenaardigheid is van *Gormont et Isembart*, nl. de vergelijking met andere gedichten. Ik kies daartoe *Sancta Fides* en het fragment van de *Alexandre* van Albéric de Besançon, die in vorm veel overeenkomst met ons gedicht vertonen: beide zijn gebouwd in laisses van een onregelmatig aantal achtlettergrepige verzen, die door het rijm worden samengehouden. Het enige verschil is dat de laisses in afmetingen niet zó sterk uiteenlopen als in het lied van Isembart het geval is: in *Sancta Fides* schommelen zij tussen 7 en 17 verzen, terwijl *Alexandre* er telt van 6, 8 en 10 verzen [3]).

De laisses van dit laatste fragment laten zich bijna alle regelmatig in groepen van 2 verzen indelen; in XIV en XV is de splitsing 4—2 de meest natuurlike, en misschien is deze

[1]) En ook met de, door Appel (*l.l.*, p. 200) geconstateerde, verhouding van laissen met even tot laissen met oneven aantal verzen.

[2]) Zonder mijn veranderingen zijn die getallen 13 en 8.

[3]) Volgens Appel (*l.l.*, p. 200) zouden nl. de 7 verzen van laisse VI tot 8 mogen worden gebracht.

ook de juiste in IV, dat òf als 2—2—2 òf als 2—4 is te lezen. Ook in *Sancta Fides* zijn de even groepen verre in de meerderheid, vooral die van 2 zijn talrijk, maar die van 4 komen eveneens vaak voor. Voor zover mijn indeling een conclusie toelaat, zou het mij echter lijken dat de verhouding van deze laatste tot die van 2 omgekeerd is als in *Gormont et Isembart*: in deze staat het aantal combinaties van 2 tot die van 4 als 1 : 2.5, in *Sancta Fides* als 2.5 : 1. Waaruit zou volgen dat, in dit laatste gedicht, sporen van strofenformatie in de laisses niet kunnen worden aangewezen. Immers, dat twee disticha door de zin nauwer verbonden zijn is op zichzelf niet voldoende om te veronderstellen dat, voor de dichter, de groep van vier verzen een bestanddeel van zijn versbouw was. Alleen waar, zoals in ons gedicht, de vierregelige verbindingen overheersen, kan men ze als zodanig beschouwen.

Zo wijkt dus *Sancta Fides* van ons gedicht af; het fragment van *Alexandre* is te kort om gevolgtrekkingen te veroorloven, zodat het laatste middel om een inzicht in de bouw van *Gormont et Isembart* te krijgen niet kan dienen.

II.

Twee vragen dringen zich tans aan ons op: hoe is deze verbinding van strofen- met laissesindeling te verklaren, en welke gevolgtrekking staat dit systeem van versificatie ons toe te trekken met betrekking tot de datum van ontstaan van *Gormont et Isembart*?

Wat het eerste probleem betreft, zo zou men kunnen denken dat het gedicht, in een oudere versie, er anders heeft uitgezien dan tans; het zou oorspronkelik in regelmatige strofen van vier verzen kunnen zijn vervaardigd, zoals *S. Léger* en de *Passion*, en deze koepletten zouden dan, door een latere bewerker, tot laissen zijn uitgewerkt. Zó werden, in een redactie uit de XIIe eeuw, de strofen van het *Vie de saint Alexis*, dat van de XIe eeuw is, tot onregelmatige koepletten uitgedijd, en zo is, volgens Mario Roques, van de

oorspronkelik in strofen van zes verzen geschreven *Vie de Grégoire*, in een latere omwerking door inlassingen deze bouw geheel onkenbaar gemaakt [1]). Evenwel, deze gevallen zijn niet gelijk te stellen met het onze: terwijl in ons gedicht het verhaal in elke laisse voortgaat, is, in de geïnterpoleerde omwerking van *Saint Alexis*, de laisse niet anders dan de parafrase van de corresponderende strofe van het oorspronkelik werk, terwijl in *Saint Grégoire* het jongere handschrift inlassingen bevat die meestal onnut zijn [2]). Voor *Gormont et Isembart* zouden wij dus ook moeten veronderstellen dat de oorspronkelike koepletten eenvoudig aan elkander waren gebonden, met inlassing van nieuwe verzen, die echter aan de loop van het verhaal niets zouden toevoegen. Doch deze onderstelling wordt door de feiten weersproken, en zou ook stuiten op de moeilikheid dat de oorspronkelike strofen die elkander opvolgden, voor zover zij tot één laisse werden verenigd, dezelfde assonance zouden hebben gehad; dit nu is in strijd met de afwisseling die wij in alle bekende assonerende of rijmende strofiese gedichten aantreffen [3]).

Eerder mag men veronderstellen dat het gedicht door de

---

[1]) Men vindt de merkwaardige ontdekking van Roques, volgens welke de paarsgewijze rijmende verzen van die tekst oorspronkelik strofen zouden hebben gevormd, die later zouden zijn weggewerkt, in: *Sur deux particularités métriques de la „Vie de Saint Grégoire" (Mélanges publiés pour le cinquantenaire de l'Ecole pratique des Hautes Etudes*, Paris, 1921).

[2]) Roques, *l.l.*, p. 18.

[3]) In het fragment van *Alexandre* komt een opeenvolging van gelijke assonancen éénmaal voor (laisse XIII en XIV). In het *Vie de saint Alexis* worden, de enkele keer dat twee gelijkassonerende koepletten na elkaar staan, òf beide in de tweede redactie tot één laisse verenigd (zie str. 21 en 27, l. XXX en XXXI; 38 en 39, l. XLVI; 51 en 52, l. LXI; 58 en 59, l. LXXII; 113 en 114, l. CXXIX), òf zij blijven gescheiden (str. 72 en 73); de strofen 109 en 110 zijn weggelaten.

In de Anglonormandiese poëzie, maar ook elders, vindt men hetzelfde

oorspronkelike vervaardiger zó als het vóór ons ligt is geconcipiëerd, en dan zou men er in kunnen zien een overgangsvorm tussen de gezongen lyriese en de gereciteerde epiese poëzie. In mijn tableau heb ik enkele verzen als op zichzelf staand aangegeven, bijvoorbeeld 79, 530 en 489; men zou die kunnen beschouwen als verbindingsverzen tussen oorspronkelik reeds gebruikte passages. Voor vs. 489:

Isembart dist a sa voiz clere

is dat biezonder duidelik; dit vers toch is hier op ongedwongen, doch vrij zonderlinge manier ingelast: immers de verzen die voorafgaan (vs. 470—488) bevatten ook woorden door Isembart gesproken. Zo is dus het bestaan dezer aaneenschakeling verzekerd; trouwens dat ook het enkele vers voor de dichter een element van versificatie was, bewijzen de, hierboven onder I, genoemde herhalingen. Wij zouden dus een tweeslachtig systeem hebben: deze korte verzen van acht syllaben zouden òf elk afzonderlik op een bepaalde dreun zijn opgezegd òf gezongen op een melodie die twee, maar vooral vier verzen omvatte.

Vooral vier verzen. En wij denken aan de voorliefde der Oudfranse litteratuur voor „quatrains monorimes" [1]). Maar wij

---

rijm niet zelden in vier, soms zes opeenvolgende verzen (zie P. Meyer, *Fragments d'une vie de saint Thomas de Cantorbery*, p. XXXV, en G. Otto, *Der Einfluss des Roman de Thèbes auf die afrz. Liter.*, p. 80 en vlgg.). Zo zegt de uitgever van Wace's *Roman de Rou et des Ducs de Normandie*, K. Andresen (II, 596), dat, in het derde deel van dit werk, op 11502 verzen, ongeveer 330 groepen van vier, 33 van zes, 13 van acht, één van tien en één van twaalf regels voorkomen, en dat in Wace's *Roman de Brut* ongeveer 200 koepletten van vier, 14 van zes en 3 van acht regels zijn te herkennen. In deze beide gedichten rijmen de verzen paarsgewijze. Hoe interessant deze eigenaardigheid van versbouw ook is, zij is iets geheel anders dan die waarvan in deze mededeling sprake is.

[1]) Zie Roques, *l. l.*, p. 9 en 10, en vergelijk het, in de vorige noot, vermelde grote aantal quatrains in de werken van Wace.

kunnen hier de kwestie niet ontgaan of, naast strofen van 2 en 4 verzen, ook andere mogen worden aangenomen. Hierbij laten de herhalingen ons in de steek; de groepen die wij tot nu toe niet behandelden (II *b*, *c*, *g*—*l*) werpen, zoals wij zagen, geen licht daarop. Hoogstens kunnen wij hier de betrekkelike talrijkheid, in het tableau, van verbindingen van drie verzen laten gelden. Op zichzelf zou de opvolging van strofen van een verschillend aantal verzen geen bezwaar zijn tegen het vermoeden dat, naast koepletten van 2 en 4, strofen van 3 verzen in hetzelfde gedicht voorkwamen; ik laat de „chansons de toile" ter zijde, daar deze, zoals Schläger en Appel hebben aangetoond [1]), waarschijnlik een melodie voor elk vers of voor elke twee verzen hadden, doch noem *Pyramus et Tisbé* [2]), waarin het verhaal wordt onderbroken door lyriese strofen die meestal drie of vier, maar soms ook twee of vijf verzen tellen. Ook de Middellatijnse poëzie kent gedichten die uit strofen van verschillende lengte bestaan [3]). Maar of dit ook het geval was in de laisses van *Gormont et Isembart*, kunnen wij niet uitmaken.

Wat hiervan zij, de verbinding van gezongen strofen en enkele, zonder twijfel gereciteerde, verzen is ook elders bekend; ik heb vroeger getracht haar in Oudspaanse romances aan te wijzen [4]). De refreinstrofen, wel verre van in strijd

[1]) Schläger, *Ueber Musik und Strophenbau der franz. Romanzen* (Festgabe für H. Suchier), Halle, 1900, p. 30; Appel, *l. l.*, p. 202.

[2]) Uitgegeven door Dr. C. de Boer *(Classiques français du moyen âge)*, Paris, 1921.

[3]) W. Meyer, *Gesammelte Abhandlungen zur Mittellateinischen Rythmik*, I, 247: „... oder es werden endlich verschiedene Strophen zu einer oder zu mehreren Gruppen frei zusammengestellt"; E. du Méril, *Poésies latines antérieures au XIIe siècle*, p. 164, n.: „Le changement de mélodie d'une strophe à l'autre, on le trouve dans presque toutes les séquences de ce temps (Xe eeuw), et plus tard les exemples n'en sont pas rares".

[4]) *Over een Oudspaanse romance*, in *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wet., Afd. Letterkunde*, 1919, p. 179.

te zijn met de opzet van het gedicht, krijgen nu hun natuurlike plaats in het geheel; zij zijn niet anders dan de verstarring van een der talrijke vierregelige strofen die het gedicht telt en waarvan verscheidene, door herhaling, in zekere zin ook refreindiensten bewijzen.

In elk geval zou het bestaan van strofen in *Gormont et Isembart* een welkome steun geven aan de theorie volgens welke de onregelmatige laisses een latere ontwikkeling zijn van strofen met een vast aantal verzen. Wij meenden het geval van ons gedicht niet gelijk te moeten stellen met dat van het *Vie de saint Alexis,* maar hierin komen beide werken overeen, dat de laisses ervan, evenals die van de tweede redactie van het laatstgenoemde gedicht, strofen bevatten, die dus het primaire element zijn. En ik constateer dat mijn beschouwingen in volkomen overeenstemming zijn met de opvattingen, niet lang geleden verdedigd door d'Ovidio, in zijn boven aangehaalde studie over de Oudfranse verskunst. Ook hij verdedigt daar de anterioriteit van de strofe met betrekking tot de laisse, en hij beschouwt die als een bewijs voor zijn geliefkoosde stelling: dat de Franse verzen een vervorming van Latijnse metra zijn. Ik haal deze woorden aan: „Te menen dat men in een maatschappij die enigszins was achteruitgegaan, maar niet verwilderd, waar een klasse van mannen van zekere beschaving en van geestelike autoriteit de traditie van een schitterende cultuur levendig hield, en een kunst om volgens vaste regels in proza en in verzen te schrijven, dat men, zeg ik, in zulk een milieu de versleer geheel of gedeeltelik van de grond af zou hebben opgebouwd, zoals men zou kunnen veronderstellen van een volk dat voor het eerst kwam tot verzen maken, zou een vermetele, fantastiese veronderstelling zijn" (p. 176). Ik vestig op deze juiste woorden de aandacht van ons medelid Frantzen, wie ze zeker naar het hart zijn gesproken.

Ik ga tans over tot de tweede vraag die ik stelde: of de

eigenaardige versbouw van het gedicht kan medehelpen om bij benadering de ouderdom ervan te bepalen.

De vroegste Oudfranse verhalende poëzie is gezongen of gereciteerde poëzie. Van het begin der XIe eeuw af vinden wij twee systemen van versificatie in gebruik, nl. regelmatige strofen van achtlettergrepige verzen, in *S. Léger* en de *Passion*, die wij reeds noemden, onregelmatige strofen van dezelfde verssoort, in *Sancta Fides* en *Alexandre*, onregelmatige strofen van tienlettergrepige verzen, in *Boeci* [1]). Beide stelsels zijn zonder twijfel aan een oudere volkspoëzie ontleend. Het epos heeft beide versmaten, zowel het achtlettergrepige (in *Gormont et Isembart)* als het tienlettergrepige overgenomen; dit laatste is het epiese vers bij uitnemendheid geworden. Afgezien van deze uiterlike vorm, verschilden beide genres sterk van elkander, en wel voornamelik hierin dat het epos dichter bij de lyriese poëzie staat, al ontbreekt ook in de verhalende dit element niet geheel.

De meest typiese vroege Oudfranse „chansons de geste" geven niet een kalm doorlopend verhaal, doch verwijlen bij de hoofdmomenten daarvan; de beschrijving eist haar plaats naast de vertelling, en deze laatste groepeert zich om één centraal gegeven. Daar het origineel van het Haagse fragment en *Gormont et Isembart* alleen gedeeltelik bekend zijn, kunnen zij ons slechts doen vermoeden hoe het geheel er uit heeft gezien, maar van het *Chanson de Guillaume* en het *Chanson de Roland* weten wij zeker dat de hoofdmaterie wordt gevormd door de uitvoerige berichten omtrent één veldslag; zij roepen het beeld op, niet van een rustig voortvlietende rivier, maar van een stroom die in beroering komt, daar hij door een dam wordt tegengehouden. In het *Vie de saint Alexis* worden slechts een enkele maal episoden uitgewerkt, personen sprekende ingevoerd; in de *Pèlerinage de Charlemagne* neemt het verhaal van Karel's reis en van de elkaar opvolgende ge-

[1]) Dit zijn alle, behalve *S. Léger*, Zuidfranse of Provençaalse gedichten.

beurtenissen een grote plaats, en in de mate waarin dit het geval is, lijkt dit gedicht minder op een eigenlik „chanson de geste", evenzeer als *Saint Alexis* daartoe nadert in de gedeelten waar de loop van het verhaal voor een ogenblik wordt gestuit. Juist doordat de dichter de hoorders dwingt hun aandacht te bepalen op één gebeurtenis, brengt hij hen nader tot de personen die daarbij een rol spelen, en wekt bij hen gevoelens van sympathie of tegenzin op jegens hen wier woorden hij aanhaalt en ten opzichte van wie hij ook zijn eigen ingenomenheid of haat niet verbergt. En vandaar dat sterk lyriese karakter van het Oudfranse epos, dat in de latere „chansons de geste" minder sterk spreekt dan in de oudste.

Nog andere verwantschap is er tussen de Oudfranse epiese, en de lyriese, met name de volkspoëzie. De „chansons de geste" waren bestemd voor „le grand public", niet, zoals de heiligenverhalen, voor een gehoor van ontwikkelden, of, zo men wil, bedoelden niet te leren, doch te vermaken. Zij hadden dus de middelen nodig die elke volkspoëzie gebruikt om het gehoor te boeien, zonder het te dwingen zich in te spannen: herhalingen, waardoor het gemakkelik viel de draad vast te houden, harde kleuren, grote getallen, en zo meer. Daarin bestaat het verschil tussen de toon van *S. Léger* en *Gormont et Isembart*, tussen *Boeci* en het *Chanson de Roland*. Weliswaar meent P. Rajna [1]), naar het voorbeeld van Diez, in *Boeci* reeds sporen van de eigenaardige „toon" van het „chanson de geste" te herkennen, en wel in „het parallelisme, de herhalingen, de reprises"; maar de enkele gevallen die hij daarvan aanwijst hebben weinig bewijskracht. Het éne voorbeeld van „transposed parallelism" (vs. 80 en 91) herinnert er ons aan dat ook *S. Léger* daarvan een enkele proeve geeft (vs. 60 en 62, 95 en 98); de gelijke aanvang van strofen XII en XIII, XIX en XX, behoeft niet bedoeld te zijn, evenmin

[1]) *Le origini dell' epopea francese*, Firenze, 1884, p. 492.

als de overeenkomst tussen het slot van str. XVII en van str. XVIII, en als de herhalingen van vs. 206 en 208; het parallelisme van het begin van str. XXIX en XXX, zegt weinig; in beide hebben wij met een retoriese vraag te doen. Herhalingen, enz., kunnen dus niet als kenmerken van de stijl van *Boeci* worden beschouwd; zij zijn daarvoor trouwens te weinig talrijk. Het waren de „jongleurs de geste" die, na van de voordragers der heiligenlevens de traditie van verzenaantal en strofen- of laissesvorming te hebben overgenomen, hun werk aanpasten aan de eisen van een nieuw publiek. Hoe dit populaire element in verbinding trad met geleerde, klassieke tradities, heb ik vroeger doen zien [1]).

Vergis ik mij niet, dan is het verband tussen de volkspoëzie en het epos in *Gormont et Isembart* biezonder duidelik. Vooreerst zijn, zoals wij zagen, herhalingen er talrijker dan in welk ander „chanson de geste" ook, maar bovendien hebben de refreinstrofen iets populairs [2]). Door de koepletten die ik in het gedicht zelf meende te kunnen aanwijzen, en die zo vaak aan refreinstrofen doen denken, wordt de indruk versterkt dat dit gedicht zeer nabij de oorsprong van het genre moet staan. En het komt mij voor dat de nauwe verwantschap die het vertoont met de volkspoëzie gevoegd mag worden bij de andere argumenten die pleiten voor zijn hoge ouderdom. Men heeft reeds vaak de aandacht gevestigd op het gebruik van het Plusquamperfectum *devret* (vs. 633) in de betekenis van een Perfectum [3]), en op het feit dat de naam *Margari* in ons gedicht wèl, en in het *Chanson de Roland* niet, een bepaalde betekenis had; Isembart toch is

---

[1]) *Over het ontstaan van het genre der „chansons de geste"*, in *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. v. Wet., Afd. Letterkunde*, 1915, p. 464.

[2]) Vgl. Warren, *l.l.*, p. 5: „A refrain of four verses does suggest the nearness of popular song".

[3]) Zie Sostmann, *Der Formenbau des Nomens und Verbums in dem Fragment von „Gormont et Isembart"*, p. 63. G. Paris noemt deze vorm: „le dernier exemple qu'on en ait en français" (*Romania*, XXXI, 445).

in werkelikheid een „renegaat", terwijl Margariz de Sibilie (*Rol.*, vs. 955) slechts een verzonnen eigennaam is; indien dus, zoals vaststaat, één der dichters het werk van de ander heeft gekend, dan ligt de veronderstelling voor de hand dat de dichter van *Roland* en niet de zanger van *Gormont et Isembart* dit woord heeft overgenomen. En men heeft ook reeds deze opmerking gemaakt: toen eenmaal, door het sukses van het *Chanson de Roland*, de tienlettergrepige verzen een soort consecratie hadden gekregen, was het niet te verwachten dat een dichter een nieuw metrum in zwang zou hebben willen brengen; wij weten hoe gaarne men in de Middeleeuwen modellen navolgde; hoeveel natuurliker is de onderstelling dat de poging van de vervaardiger van *Gormont et Isembart* om een „chanson de geste" in achtlettergrepige verzen ingang te doen vinden, door de overweldigende invloed van het *Roelandslied* is mislukt.

Hij moet wel een grote kracht van vinding hebben gehad, als hij de eerste is geweest die een „chanson de geste" heeft gemaakt. En zolang geen andere gedichten van deze soort zijn gevonden, meen ik dat wij dat mogen aannemen.

MEDEDEELINGEN
DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN
TE AMSTERDAM, AFDEELING LETTERKUNDE

RUBRIEK A: LETTEREN, WIJSBEGEERTE, GODGELEERDHEID

N°. 1. TJ. DE BOER, *De „Medicina Mentis" van den Arts Rāzī* . . . . . . *f* 0.30

N°. 2. K. KUIPER, *Over de jongst-ontdekte fragmenten van den Sophist Antiphon* „ 0.40

N°. 3. J. J. SALVERDA DE GRAVE, *Over de beklemtoonde klinker in amour en enkele andere woorden* . . . . „ 0.80

N°. 4. H. VAN GELDER, *Iets over de Grieksche eigennamen*. . . . . „ 0.60

N°. 5. J. HUIZINGA, *Een schakel in de ontwikkeling van den term Middeleeuwen?* „ 0.40

N°. 6. A. J. WENSINCK, *The Oriental Doctrine of the Martyrs* . . . . „ 0.60

N°. 7. PH. S. VAN RONKEL, *Maleische litteratuur van verren oorsprong* . „ 0.40

N°. 8. N. VAN WIJK, *De plaats van Puškin in de Letterkunde*. . . . . „ 0.40

N°. 9. K. KUIPER, *Over de „Smeekelingen" van Euripides* . . . . „ 0.40

N°. 10. J. J. A. A. FRANTZEN, *Over Middeleeuwsche School- en Volkspoëzie* „ 0.40

No. 11. J. J. SALVERDA DE GRAVE, *Strofen in „Gormont et Isembart"*. . „ 0.40